

Vadász Márton

A toldi református egyházközség újjáalakulása a 18. század végén*

Bevezető

Told a történeti Bihar vármegye egyik keveset kutatott települése; a középkori előzményekre visszatekintő falu¹ a 17. századi pusztulása után csak későn, a 18. század második felében népesült be újra. Erről a benépesedési folyamatról, kiváltó okairól, társadalomtörténeti háttéréről korábban sem néprajzi, sem történeti szemléletű munka nem született, sőt, maga a település sem került a kutatások homlokterébe, csak néhány nagyobb összefoglaló munkában található a falura vonatkozó adatokat. Told első részletesebb leírása O'sváth Pál tollából származik, aki 1875-ben megjelent művében a rendelkezésére álló források segítségével bemutatta a község történetét.² Pusztá-Told néven említi Bihar vármegye monográfiájában a települési ismertetőket jegyző Vende Aladár, aki a falu középkori és újkori története mellett röviden kitér a helyi birtokos családokra és a fontosabb épületekre (református templom, a Csapó család kúriája) is.³ Rövid leírásának elsősorban nem is a történeti adatok felsorolása ad jelentőséget, hanem az elkészültekor még közelmúltnak számító események leírása, így például az 1851-es árvíz, vagy a Csapó-kúria építtetőjére, aktuális birtokosára vonatkozó adatok. Szintén egy vármegye-monográfiában, az 1938-ban Nadányi Zoltán szerkesztette Bihar vármegye című kötetben jelent meg Fóris Anna és Kertész János összefoglaló leírása a településről, ami nagyban támaszkodott a Vende

* A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-25-3-II-DE-240 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ Jakó 1940. 367–368.; Módy 2006. 595.

² O'sváth 1996. 340–343.

³ Vende 1901. 137–138.

Aladár-féle leírásra, azonban főleg a 18. századtól kezdve részletesebb adatokat közöl a falu történetéről, az 1930-as évekre vonatkozó foglalkozási és birtoklási adatai pedig nagy részletességgel mutatják be a település két világháború közti statisztikai képét.⁴

Told a 20. század második felében is kiesett a néprajzi, történeti kutatások látóköréből, ezt hangsúlyozza Varga Gyula 1995-ben, a Hajdú-bihari Napló hasábjain megjelent rövid cikkében: „[Told] Sokáig nehezen megközelíthető, elzárt falu volt. Talán ennek is köszönhető, hogy kiesett a kutatók érdeklődési köréből: alig van róla leírás, de azok sem tárják fel azt a különleges helyzetképet, mely a falu nemesi mivoltából következik, abból, hogy nem volt nemesi nagybirtok a falu határában.”⁵ A millenniumhoz kapcsolódóan megélenkülő helytörténeti, településtörténeti érdeklődés hívta életre a 2000-ben kiadott *Hajdú-Bihar évszázadai* című kötetet, melyben Módy György és Nyakas Miklós foglalta össze röviden Told múltját.⁶

A Toldra vonatkozó leírások hangsúlyozták a nemesi családok domináns jelenlétét, Varga Gyula idézett cikkében egyenesen a falu „nemesi mivoltáról” beszélt. A tágabb térség kismanességét érintő kutatásaim⁷ során jutottam el a Toldra vonatkozó források vizsgálatához, ezeken belül pedig kiemelten fontosnak tartom a 18. század végén keletkezett dokumentumokat, hiszen ez a korszak jelenti az újranevesedés és a református egyházközség újjáalakításának időszakát, melynek alapos feltárása nélkülözhetetlen a település későbbi történetének bemutatásához. Dolgozatomban levéltári forrásokra támaszkodva mutatom be az 1782 és 1800 közti időszakot, kiemelt figyelmet szentelve a református egyházközség újjáalakulásának folyamatára.

A két évszám a lokális közösségben értelmezhető fordulópontokat jelent; 1782-ben érkezett a faluba az első tanító, és innentől kezdve vezetik az anyakönyvet is a településen,⁸ 1800-ban pedig felépült a falu református temploma.⁹

⁴ Fóris – Kertész 1938. 513.

⁵ V.(arga) Gy.(ula): Told, Pusztatold. Hajdú-bihari Napló, 52. (1995) 186. 1995. aug. 9. 13.

⁶ Módy – Nyakas – Rácz 2000. 450–451.

⁷ Vadász 2021.; Vadász 2023.

⁸ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 5. Az anyakönyvben 1782-től találunk feljegyzéseket, a kereszteleési bejegyzések 1784-ben, az esketési és halálozási bejegyzések 1783-ban kezdődnek.

⁹ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 33.

Természetesen azok a társadalmi folyamatok, melyeket a dolgozat bemutat, már 1782 előtt megindultak, és 1800 után is tartottak, azonban ez a két évtized – az 1780-as és 1790-es évek – olyan fontos változásokat eredményeztek, melyek meghatározóak voltak a település életében.

Előzmények – Told birtokviszonyai a 17. és 18. században

A 18. század végi folyamatok megértése érdekében röviden ismertetem a megelőző időszak eseményeit, melyek nagyban meghatározták a későbbi korszakokat is.

Az először 1275-ben említett település a középkorban egyházas hely lehetett, melyet az 1332–1334 közti pápai tizedjegyzékek is említenek, illetve szerepel az 1552-es összeírásban is, ekkor 30 jobbágytelket írtak itt össze, főleg a Toldi család tagjainak kezén, de egy jobbágytelek erejéig a Büdi család is birtokos volt a településen.¹⁰ Néhány évtizeddel később, 1604-ben már Zichy Rafael és Petneházy István birtokaként szerepelt Told, melynek pusztulását a tizenöt éves háborúhoz és a gyakori árvizekhez köti Módy György.¹¹ Míg a háborús időszak valóban jelentős pusztulást eredményezett a térségben,¹² az árvizek hatása valószínűleg kisebb volumenű lehetett, hiszen a Berettyó és Körösök mente többi településéhez hasonlóan feltehetően Toldon is vízmentes, magasabb helyen telepedhettek meg a középkori falu lakói. Ugyanakkor valószínű, hogy a 17. század első felében valóban elpusztult Told, hiszen 1646-ban már mint pusztát adta bérbe az iktári Bethlen család.¹³ A falu birtoklástörténetének a későbbiekben is az egyik legmeghatározóbb pontja az iktári Bethlen család megjelenése volt. Egyelőre nem tudunk forrásról arra nézve, hogy az erdélyi nemesi család mikor került Told birtokába, az azonban bizonyos, hogy 1646-ban már birtokolta az elpusztult Toldot, ekkor adta bérbe a pusztát a család a berekböszörményieknek, akik

¹⁰ Módy – Nyakas – Rácz 2000. 450.

¹¹ Módy – Nyakas – Rácz 2000. 450–451.

¹² Nyakas 2005. 70–79.

¹³ A település 17–18. századi birtokviszonyaira vonatkozóan fontos forrás az az 1773-as peranyag, melyben Simándy Sándor perli a toldi közbirtokosságot Told pusztá egy részének birtoklásáért. A per során lezajlott tanúkihallgatások és a mellékelt, bérbeadásokat és birtokosváltásokat igazoló dokumentumok segítenek megválaszolni a település birtoklástörténetének kérdéseit. A peranyagot lásd az alábbi jelzet alatt: MNL HBVL IV.6.d 36. cs. 1357.

egészen 1760-ig bérelték azt, melyet ekkor megvettek az iktári Bethlen családtól.¹⁴ A vételről szóló levélben iktári gróf Bethlen Sámuel úgy fogalmaz, hogy Toldot „Berek Bőszőrmény nevű Mező Város községe között bizonyos számú betsülletes személyek régi eleimtől, még az ezer hatszáz negyven hatodik esztendőől fogvást [...] öt ezer magyar forintokba bírták [...], mind Szántó Földeivel, Kaszáló Réteivel és Halászó vízeivel edgyütt minden megcsonkulás nélkül mai napig is bírják.”¹⁵ A megfogalmazás alapján valószínű, hogy a középkori Told pusztulása után az iktári Bethlenek kezére került birtokot bérlő berekbőszőrményiek a területet mint pusztát hasznosították, azon gazdálkodtak, így a 18. század elején nem települt újjá a település, hiszen sem a birtokos családnak, sem az azt bérlő mezőváros lakosságának nem állt érdekében, hogy jelentősebb számú állandó lakosság éljen a területen. Tovább módosította a birtokviszonyokat, hogy a puszta negyedrésze, feltehetően bérletként, a Simándi család kezére került, azonban 1719. július 4-én ezt a birtokrészt a család zálogba adta Berekbőszőrmény mezőváros lakosainak, így az 1720-as évektől kezdve Told teljes területe a berekbőszőrményiek kezelésébe került, ekkor még csak bérletként, illetve zálogos birtokként.¹⁶ Végül 1760-ban a területet birtokló iktári Bethlen család nevében Bethlen Sámuel gróf eladta Told pusztát. Az eladás oka az volt, hogy a birtoktest távol feküdt a család többi bihari birtokától: „[...] több Nemes Bihar Vármegye beli jószágomtól távolabb esik, s ha vissza válthatnám is esztendőnként Bereg Bőszőrményi bizonyos számú személyekkel magamnak alkudoznom, vagy emberem által terhemre esnék, különben is B. Bőszőrményi Uraiméknak igen jó kezek ügyében esvén nagy hátra maradásokkal lenne azon pusztától való megválások...” – fogalmaz Bethlen Sámuel az eladásról szóló, 1760-ban Héderfáján kelt levelében.

Kik voltak a vevők? Az eladásról szóló dokumentumban Bethlen Sámuel vevőként felsorol és név szerint említ öt nemest (Balogh István, Puskár Mátyás, Székely Mihály, Balogh Péter, ifjabb Puskár Mátyás), illetve hatvanhárom berekbőszőrményi lakost, kiemelve, hogy nem csak az öt nemesembernek, hanem

¹⁴ MNL HBVL IV.6.d 36. cs. 1357. Bethlen Sámuel levele Told pusztá eladásáról. Héderfája, 1760. máj. 26.

¹⁵ MNL HBVL IV.6.d 36. cs. 1357. Bethlen Sámuel levele Told pusztá eladásáról. Héderfája, 1760. máj. 26.

¹⁶ MNL HBVL IV.6.d 36. cs. 1357. 1719. júl. 14. Simándy Gergely és Márton Told praedium ¼ részét 200 forintért zálogba adják Berekbőszőrmény mezőváros lakosainak.

„[...] *Ő Kegyelmeik által az egész mostan meg írt Toldi Possessorságnak ...*” adja el a birtokot hétezer magyar forintért (melyből ötezer már a korábbi bérleti díjként megfizetésre került), húsz magyar tehénért, illetve egy bikáért. A birtok megvételének körülményeiről tudósít még egy 1838-as peranyag is, melyben Told nemes és nem nemes lakói pereskedtek a bíróválasztás kapcsán; a nemesség szerette volna befolyásolni a nemtelen lakosok bíróválasztását, akik azonban többek között arra is hivatkoztak, hogy „*Boldogúlt Ósseink, kik számossan lévén a' költséget könnyebben viselhették, a nemesek hat személyből állott akkori Eleivel a' Tholdi pusztát [...] megvénén*”, mint a vásárlásban részt vevők, szabadon szeretnének bírót választani.¹⁷ Ekkor, nyolc évtized távlatából is jól emlékeztek, és érvként használták Told nem nemes lakói, hogy a vásárlás során ők is hozzájárultak a Bethleneknek fizetendő összeg előteremtéséhez, és önérzetesen írják, hogy „[...] *azon Pusztá árát többnyire a mi nemtelen atyáink fizették ki [...]*.”¹⁸ Bár a per során a nem nemes toldi lakosoknak érdekében állhatott, hogy a birtokszerzés kapcsán saját érdekeiket, vagyoni hozzájárulásukat jobban kidomborítsák, valószínű, hogy ténylegesen nagyobb részt fizettek, mint a nemesi származású toldi birtokosok, és a Bethlen Sámuel által említett „Toldi Possessorságnak”¹⁹ egyaránt tagjai voltak nemesek és nem nemesek, hiszen mindkét társadalmi csoport tagjai vétel jogcímén birtokosok voltak Toldon.

Az 1760-ban megvett birtok hamarosan pereskedés tárgyává vált, 1773-ban Simándi Sándor indított pert a toldi közbirtokosság ellen.²⁰ Az ügy során összegyűjtötték a Toldra vonatkozó, a Simándi családhoz kapcsolódó iratokat, illetve több tanúvallatást is lefolytattak, melyekben a tanúkat a család leszármazásáról és esetleges toldi birtokaikról kérdezték. A per kimenetele a Simándiak számára kedvezett, így végül nem került az egész toldi pusztá a berekböszörményi közbirtokosság tulajdonába.²¹

¹⁷ MNL HBVL IV.1.b 1033 d. 1838. A toldi nemes és nemtelen lakosok pere bíróválasztás ügyében.

¹⁸ MNL HBVL IV.1.b 1033 d. 1838. jan. 19. Toldi és berekböszörményi nemtelen birtokosok folyamodványa Bihar vármegye polgári törvényszékéhez.

¹⁹ A Toldra vonatkozó forrásokban a 18. század második és a 19. század első felében gyakran említik a „toldi possessorátust”, azaz a közbirtokosságot, melynek egyaránt tagjai voltak nemes és nemtelen családok.

²⁰ MNL HBVL IV.6.d 36. cs. 1357.

²¹ O'sváth 1996. 341.

Az eddig bemutatott folyamatok alapján úgy vélem, Told területén az 1760-as évektől kezdődően beszélhetünk állandó lakosságról, hiszen ekkor került – immáron véglegesen, vételként – a berekböszörményiek kezére, innentől kezdve indulhatott meg az a benépesedési folyamat, amely az 1780-as évekre már egy jelentősebb lakott hely létrejöttét eredményezte.

Told a 18. század végén – földrajzi környezet és népesség

Az I. katonai Felmérés térképén a település helyén „*Toldy Szállás*” néven jeleztek elszórt épületeket, köztük utakkal, melyek közül a legjelentősebb a Debrecenből kiinduló és több bihari települést érintve Told mellett is elhaladó országút lehetett.²² Az utak a térkép tanulsága szerint vizenyős, lápos vidékeken vezettek keresztül; a vízállásokat a Berettyó és a Sebes-Körös mellékfolyói, a Kutas és Cente patakok táplálták. A térség azonban nem volt teljesen vízjárta, főleg a Toldtól délre, Berekböszörmény felé fekvő területeket már szántóföldként tudták hasznosítani, ahogy a település körüli magasabb, szárazabb területeken is már szántóföldi művelés folyt. Erdő nem volt Told határában, azonban a környező települések – Berekböszörmény és Biharkeresztes – nagy kiterjedésű erdei elláták fával a térséget is.

Az 1780-as években Toldon álló épületek közül az I. Katonai Felmérésen egyedül egy van nevesítve, a csárdákra utaló „WH” rövidítéssel, mellette a térkép kutat jelöl, ami arra utalhat, hogy a csárdaépület a Nagyvárad–Debrecen közti úton egy jelentősebb megálló volt; a környező csárdák esetében – így a peterdinél vagy körmösdinél – csak magát az épületet jelzik, kút nincs feltüntetve a térképen. Hogyan nézhetett ki a toldi csárdaépület a 18. század végén, és milyenek lehettek a közelében álló, a térképen is jelzett épületek? A kérdés megválaszolására forrásként szolgál a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött, 1783. augusztus 26-án kelt összeírás, melyet Kováts János váradi kamarai inspektor készített Told praediumról.²³ A dokumentum mellékleteként fennmaradt egy becsüslevél is, melyben a mezőpeterdi bírák felbecsülik a csapszék épületét,

²² I. Katonai Felmérés.

²³ MNL OL E 156.a Fasc. 161. No. 018.

illetve három helybéli nemes, Balogh Gáspár, Balogh István és Puskár Sámuel házáat. A becslések mellé rövid leírásokat is mellékeltek, így tudjuk, hogy az „*ótska csapszékékház [...] fala földből volt verve, a teteje náddal költve*”, az épületet így összesen 25 rajnai forintra és 30 krajcárra becsülték. A csárdáról ennél bővebb leírás nem került elő, így annyit tudunk elmondani, hogy az 1780-as évek elején az épület vertfalú, nádtető, ekkor már rossz állapotú volt. Figyelembe véve az építőanyagok karbantartás hiányában bekövetkező gyors amortizációját, az épület feltehetően ekkor már legalább egy-két évtizede állhatott.

Nézzük meg a becslésben még megemlített három nemesi lakóházat! Az első épület „*Nemes Balog Gáspár Úr*” tulajdonában van, felbecsülik „*Házát, s ollyait [óljait] mellyek földből s tapasztott sövényből építve vannak*” – a házat és az ólakat együttesen 38 rajnai forint 30 krajcárra becsülték. A Balog család másik tagjának, Istvánnak „*Házát, Istállóját, Szekérszínnyét*” 49 rajnai forint 30 krajcárra értékelték, míg Puskár Sámuel házáat és istállóját csak 29 rajnai forint 30 krajcár értékűre taksálták.

A leírás alapján az épületek vert- és sövényfal technikával készülhettek, és náddal fedettek lehettek, ami megfelel a térség korabeli építkezési gyakorlatának.²⁴ A házak mellett összeírt ólak, szekérszín, istálló arra utal, hogy a házak sem ideiglenes lakhelyek voltak, hanem állandó lakó- és gazdasági funkciót is elláttak.²⁵

Told 18. század végi társadalmáról statisztikai szempontból részletes képet kapunk a II. József uralkodása alatt készült népszámlálás adatsorait megvizsgálva.²⁶ Ekkor a Berekböszörményhez tartozó Told még mint praedium, azaz puszta szerepelt az összeírásban, melynek tulajdonosai közbirtokosok voltak. Területén 17 házban 20 család élt, tényleges népessége 98 fő volt. A településen élő 48 férfi közül 18 volt házaspár és 30 nőtlen, társadalmi helyzet szerint 11 nemes, 18 zsellér és 2 egyéb kategóriába tartozó ember élt itt (1. táblázat).

²⁴ A térség népi építészetéhez bővebben ld. Dám 1975.; Varga 1979. 193–233.

²⁵ Danyi – Dávid 1960. 26–27.

²⁶ Danyi – Dávid 1960. 26–27.

Házak száma	Családok száma	Tényleges népesség	Férfiak száma	A férfiak közül:			„Sarjadék”	
				Nemes	Zsellér	Egyéb	1–12 éves	13–17 éves
17	20	98	48	11 fő	18 fő	2 fő	11 fő	6 fő

1. táblázat. Told lakossága
a II. József idején készült népszámlálás (1784–1787) adatainak tükrében²⁷

A népszámlálás adatai alapján tehát egy körülbelül 100 fős települést láthatunk, melynek lakosságát egyrészt egy jelentős nemesi réteg (a felnőtt férfi lakosság 35,5%-a), másrészt egy abszolút többséget kitevő zsellérség (58%) alkotta; az egyéb kategóriába sorolt két személy közül az egyik feltehetően Szép István tanító lehetett, aki 1782-től élt a településen.²⁸

A népesség megismerésének egyik fontos forrásanyaga az anyakönyv, mely egy-egy településen az adott felekezeti közösséghez tartozó emberek életeseeményeit rögzíti.²⁹ A toldi reformátusok nagy életfordulóit, a keresztelést, a születést, a halálozást dokumentáló anyakönyvet 1784-ben kezdték részletesen vezetni, de a házassutakra és halottakra vonatkozóan már 1783-ból is vannak adatok. A kezdetektől, 1784-től jelzik például a megkeresztelt gyermekek keresztiapját, a keresztyányak azonban csak 1793-tól kerülnek bejegyzésre: ekkor került Toldra lelkipásztornak Debreczeni István, aki a korábbi gyakorlattal szakítva már a keresztyányak nevét is megörökítette. Szintén hozzá kapcsolható a halotti anyakönyv bejegyzéseinek a változása is: 1793 előtt az elhunyt nevét, életkorát, illetve egyes esetekben a halál okát rögzítették, 1793 után azonban az új lelkész már csak ritkán tért ki az életkorra, és a halálnemet sem mindig dokumentálta, azonban mindig megjegyzi, hogy énekszóval vagy prédikációval temették az adott egyént. 1796-tól az új lelkész, Földesi Nagy Pál már újra jelezte az elhunytak életkorát,

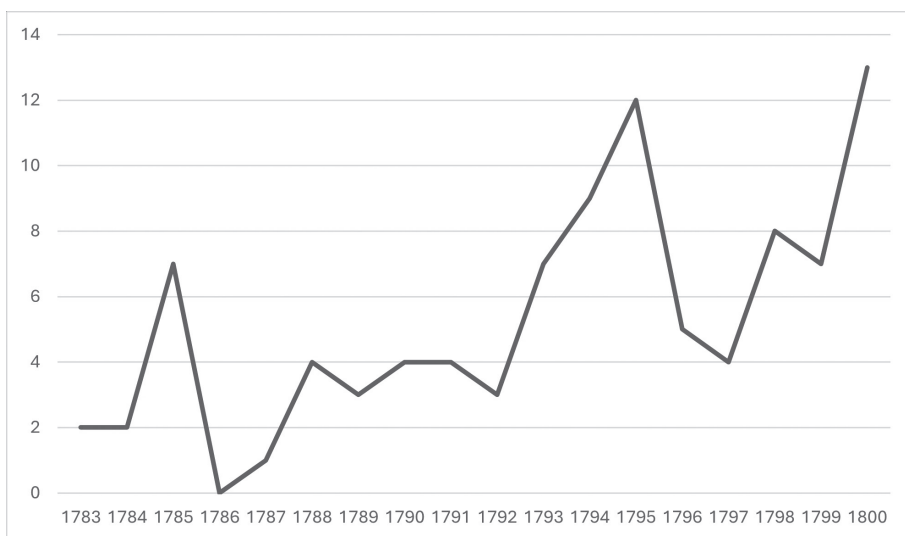
²⁷ Danyi – Dávid 1960. 26–27.

²⁸ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 5.

²⁹ Korszaktól és az anyakönyvet vezető személytől függően változhat az anyakönyvek forrásértéke, egészen 1895-ig, az állami anyakönyvezés bevezetéséig változó, hogy milyen adatokat jegyeztek be az anyakönyvekbe, azonban általánosan jellemző, hogy nem csak életeseeményeket, hanem a település egyházköztségére vonatkozó adatokat is feljegyeznek az anyakönyvek egyes lapjain.

illetve a temetés prédikációs vagy énekszós jellegét, de a halál okát már egyáltalán nem jegyezte fel.

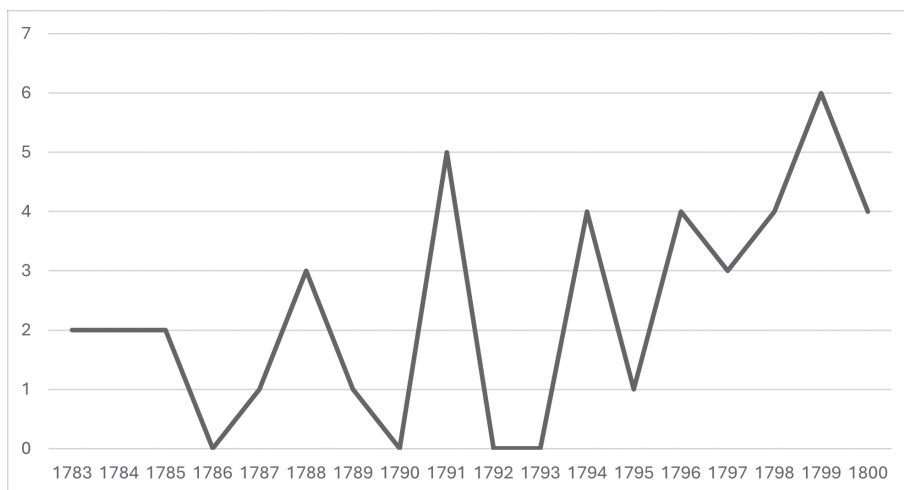
Ezek a példák azt bizonyítják, hogy az anyakönyvek forrásértéke a kutatási kérdésektől függően változó lehet, azonban általánosságban véve alkalmasak arra, hogy egy adott korszakban egy adott településen élő közösség tagjainak családi viszonyait rekonstruáljuk. A részletes, családszintű elemzés túlmutat jelen dolgozat keretein, azonban néhány, a születésekre, házasságkötésekre, halálozásokra vonatkozó adatsor segíthet árnyalni a település népességének változási folyamatait. A következő grafikonokon a toldi református egyházközség anyakönyve alapján rekonstruálható éves születési, házassági és halálozási adatokat láthatjuk (1–3. grafikon).

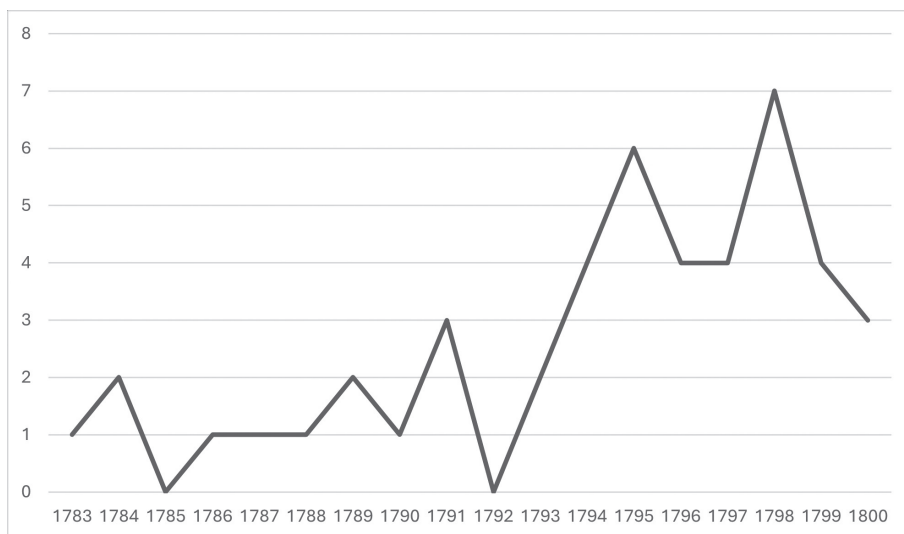
1. grafikon. Születések száma a toldi református egyházközségben, 1783–1800

A házasságok számának alakulását vizsgálva az 1790-es évek közepétől rajzódik ki növekvő tendencia. 1783-tól 1794-ig évente 1–3 házasságkötés a jellemző, kivéve a kiugró, 1791-es évet. 1794-től 1800-ig már összességében emelkedő tendenciát mutat az évi átlagos házasságkötések száma. A település lakosságának alacsony voltát jelzi az is, hogy a vizsgált korszakban a házasságok jelentős részére a földrajzi exogámia a jellemző, kívülről, más településről kellett párt választaniuk

a toldi házasulandóknak. Az 1783–1800 között kötött 42 házasság esetében a vőlegény 27 esetben volt helybéli, 15 esetben pedig más településről származott, a menyasszonyok esetében pedig 22 toldi származású menyasszony mellett 20-an más településről származtak; csak 8 esetben származott a menyasszony és a vőlegény is Toldról.

2. grafikon. Házasságok száma a toldi református egyházközségben, 1783–1800

3. grafikon. Halálozások száma a toldi református egyházközségben, 1783–1800

A halálozások száma az 1780-as években tartósan alacsony, évente 1–2 toldi elhunytat jeleznek az anyakönyvek; a házasságokhoz hasonlóan itt is a század végéhez közeledve, az 1790-es évek közepétől nő meg az elhunytak száma. Az alacsony gyermekszámhoz kapcsolódóan kiugróan kevés a gyermekkorban elhunytak száma: 1791-ig csak felnőttkorban meghaltak szerepelnek az anyakönyvben.

A három grafikon együttes vizsgálata alapján tendenciaszerűen érzékelhető, hogy az 1790-es évek közepétől kezd nőni a születések, házasságok, halálozások száma, ami a település lakosságszámának növekedését is jelzi. Az anyakönyv vizsgálata a korszak kutatásánál pótolhatatlan forrást jelent, hiszen az egyéni és családi sorsok mellett a közösséget érintő eseményeket is feljegyezték a matricula lapjain. Ezeknek a feljegyzéseknek a segítségével jól rekonstruálható az a folyamat, melynek során a toldi gyülekezet előbb mint Berekböszörmény filiája működött, majd nyomon követhetjük az önállósuló egyházközség történetét is.

A toldi református egyházközség a 18. század végén

Told mint Berekböszörmény filiája

Bihar vármegye magyar lakosságának nagy része a 16. század második felében a református hitre tért.³⁰ Feltehetően az ekkor még lakott Told is felvette az új hitet, sőt, a 17. század során mint önálló egyházközség létezhetett, ami a 18. század végén az emlékezetben még élt. Egy 1783-ban írott levélben a toldiak így fogalmaznak, utalva a 17. század eleji állapotokra, egyházi birtokokra: „*Minthogy itt is Toldon 1600 tájján az Eklának³¹ virágzó állapottyában ezen szántó föld és kaszáló meg volt.*”³² A település 17. századi pusztulásával együtt az egyházközség is elpusztulhatott, és egészen a 18. század végéig nem is alakult újjá. A 18. század utolsó harmadától kezdve benépesedő, a század nyolcvanas éveire már a 100 főt is elérő lakosságú Told református egyházközséget 1782-ben alapították, mint Berekböszörmény filiája; ekkor nemes Puskár Sámuel, nemes Balog István és Gáspár „*más egynéhány Toldi Református Lakos Társaikkal*” együtt megteremtették a leányegyházközség

³⁰ Reiszig 1901. 532.

³¹ Eklézsia: egyházközség.

³² MNL. OL X 3600 A2448 1. k. p. 5.

létalapját azáltal, hogy február 26-án Szép István személyében tanítót fogadtak, ugyanazon év október 1-én pedig nemes Szijjártó István egy telket is adományozott az iskola javára.³³

Az ekkor létrejövő filia az öngazgatás felé tett első lépéseként, illetve a berekböszörményi anyaegyházközséghez fűződő viszony rendezéseként értelmezhető az az 1783. február 4-én írott levél, melyben az alapító nemes családok képviselői (Puskár Sámuel, Balog István és Balog Gáspár), illetve az egyházközség tagjai a *dislocationalis szék*hez³⁴ fordultak, nyolc pontban összefoglalva kéréseiket. Az első pontban rögzítik, hogy az esketés, keresztelés után járó pénzüsszeget ezek után is a berekböszörményi anyaegyházközség lelkészének fogják fizetni, de kérik, hogy a párbért³⁵ a toldi tanító fizetésére fordíthassák. Szintén a *praeceptor*³⁶ járandóságához tartozóan kérik, hogy a természetbeni szolgáltatásaikat (kaszálás, szénagyűjtés, behordás, szántóföldek művelése) ezek után a helybéli tanító javára végezhessék. Az életfordulókhoz kötődően a temetés ügyében is rendelkeznek, kérik, hogy az énekszóval temetett halottakat a berekböszörményi lelkész tudta nélkül is eltemethesse a tanító, míg a prédikációs halottak esetében a temetés tényéről továbbra is értesíteni kellett az anyaegyházközség lelképásztorát. A tanítóhoz kapcsolódik a negyedik pont is, ami a toldi szülők számára kötelezővé teszi a tandíj megfizetését. Az első négy pont tehát a tanító anyagi helyzetének biztosítására irányult. Az ötödik pontban a *vicecurator*³⁷ kinevezéséről rendelkeznek, melyet meghagynak az anyaegyházközség hatáskörében, ahogy a hetedik pontban említett vitás ügyek rendezése is a berekböszörményi lelkész hatásköre maradna, azonban a hatodik pontban kérik, hogy a püspöktől vagy esperestől érkező körleveleket juttassák el Toldra is. Végül az utolsó, nyolcadik pontban visszatértek

³³ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 43. 1782. október 1. Öreg Szijjártó István testimoniais levele a toldi iskola telkéről.

³⁴ Egyházmegyei helyosztó gyűlés. Szerepéhez bővebben ld. Ugrai 2022. 14.

³⁵ A párbér az egyházi adó egy fajtája, melyet az egyházközséghez tartozó házaspárok természetben vagy készpénzben fizettek a lelkésznek, felekezeti tanítónak.

³⁶ Praeceptor: tanító.

³⁷ A dokumentumban említett *vicecurator* feltehetően olyan személy volt, aki a toldi leányegyházközség ügyeiért felelt, ugyanakkor nem volt egyenrangú az anyaegyházközség, Berekböszörményi egyházközség gondnokával.

a tanító eltartásának ügyére, akinek tűzifájáról és gabonájának őrletéséről is gondoskodtak. A levélben előadott pontokat egy hónappal később, 1783. március 14-én jóvá is hagyták az anyaegyházközség és a toldi egyházközség tagjai előtt. A Balog István egyházgondnok házában tartott gyűlésben jelen volt Dobrai Mihály berekböszörményi lelkész, a bihari egyházmegye tanácsbírája, Szép István tanító, illetve a toldi nemes és nemtelen családok képviselőiben az egyházgondnok, Puskár Sámuel, Bonczos Mihály, Balog Gáspár, Köleséri Mihály és János, Németi Mihály és ifjabb Balog István.³⁸

A fenti levélben előadott kérések adták az anyagi alapját annak, hogy a leányegyházközség gazdasági fejlődése is megindulhasson, emellett az anyakönyv jól mutatja azt is, hogy a tanítók személye, ellátásuk, működésük az 1780-as években a toldiak számára kulcskérdések voltak. Ezt jelzi, hogy 1783. november 10-én kiadták az első tanítói fizetéslevelet, nem sokkal később pedig harangot és haranglábat is emeltek a településen.³⁹ Az állandó fizetés megléte a tanítói állás betöltésekor vonzerőt jelentett, így amikor 1784-ben megüresedett a tanítói állás, hamar találtak új praeceptort, a korábbi biharkeresztesi tanító, Németi Mihály személyében, aki március elsejével foglalta el állását. Tevékenységéről egy évvel később kellett számot adnia Dobrai Mihály berekböszörményi lelkész előtt, feltehetően ekkor erősítették meg pozíciójában, ahogy pár évvel később utódját, Tikász Pált is 1787 márciusában választották meg tanítónak, és 1788 márciusában hagyták jóvá kinevezését.⁴⁰

Az iskola és iskolalátogatás kérdésköréhez fontos adat a Németi Mihályt állásában megerősítő bejegyzés melletti névsor, mely feltehetően az iskolába járó gyermekek összeírása lehetett: „*Bonczos fiú, Balog László, Balog Judit, Balog Sára, Balog Kata, Köleséri Mária és Erzsébet, Puskár Sára.*”⁴¹ 1785-ben tehát kilenc gyermek látogatta az iskolát, a nevek vizsgálata azt a feltételezést engedi meg, hogy többségében a Toldon élő nemesi családok gyermekei lehettek: a Bonczos, Puskár, Balog családok ebbe a társadalmi csoportba tartoztak.

³⁸ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 6.

³⁹ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 4.

⁴⁰ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 4. „*Németi Mihály dicséretes exament tett előttiünk 13. Marty 1785.*”; „*1789 25 Marty Tikász Pál praeceptor Uram is kedvességét nyert.*”

⁴¹ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 6.

A korszakból még két névsorral rendelkezünk az iskolás gyermekek kérdéskörében. Az 1786. szeptember 22-i toldi egyházlátogatás során összesen kilenc iskolába járó gyermek volt a faluban, hat fiú (Bonczos, Balog László, Bonczos Miklós, Nagy Lajos, Faragó Ferenc, Balog Pál) és három leány (Balog Katalin, Puskár Judit, Köleséri Sára). A névsor alatt bejegyzett latin mondat („*non dantur parentes refractarii*”) arra utal, hogy minden iskolaköteles gyermek látogatja az iskolát, nincsenek ellenkező, gyermeküket iskolába nem adó szülők a településen.⁴² Pár évvel későbbi, 1790. április 25-i a következő ismert vizitációs összeírás, ekkor hét gyermeket vettek számba a Tikász Pál tanító vezetése alatt álló iskolában, négy fiút (Balog László, Balog Pál, Német István, Nagy Bálint) és három leányt (Balog Rebeka, Köleséri Erzsébet, Bontzos Erzsébet).⁴³ A három névsor alapján az iskola egy vegyes, koedukált osztállyal működött.

Az 1780-as években tehát Told a berekböszörményi református egyházközség filiája volt, önálló tanítóval, aki feltehetően a település valamelyik házában rendezhette be az iskolát. Különálló iskolaépület emelésére nem találunk utalást a korszakból, bár 1782-ben már telket adományoztak iskolaépítés céljára.⁴⁴ Az 1786-os *canonica visitatio*⁴⁵ során a tanító ellátásához kapcsolódóan jegyezték fel a településen élő „gazdák vagy familiák” neveit, a hozzájuk tartozó szolgáltatásokkal, fizetési kötelezettségekkel együtt. Az ekkor készült összeírásban 16 családfele szerepel (2. táblázat).

A felsorolt családfelek neve mellett szerepel a párbér megállapításához összeírt ágyszám, az ez alapján kirótt pénzbeli (nem említik, hogy pontosan milyen pénznemben megadott) fizetési kötelezettség, illetve a lelkésznek fizetendő búza mennyisége vékában megadva.⁴⁶ Az adatsorokban összeírt 16 családfele többsége a település kiterjedt nemesi családjaihoz tartozott (Puskár, Bonczos, Balog). Rajtuk kívül a Köleséri és Német család tagjait, illetve Nagy András, Fejér Jánost és

⁴² MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 7.

⁴³ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 7.

⁴⁴ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 43. 1782. október 1. Öreg Szijjártó István testimonialis levele a toldi iskola telkéről.

⁴⁵ *Canonica visitatio*: egyházlátogatás. Célja az egyházközségek ellenőrzése, szellemi és anyagi állapotok felmérése volt. A látogatást általában az adott egyházmegye esperese végezte.

⁴⁶ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 5.

Takács Györgyöt írták még össze; utóbbi felesége, Puskár Erzsébet révén affiniális rokonságba került Told egyik jelentős nemesi családjával, a Puskárokkal.

Családfő neve	ágyszám	pénz	véka búza
Öreg Német Mihály	2,5	125	1,5
Puskár Sámuel	2	100	1,5
Nagy András	1	50	0,5
Balog István	2	100	1
Balog Gáspár	2	100	1
Balog Pál	1,5	75	1
Német Jánosné	1,5	75	1
Köleséri Mihályné (Szeghalmon lakik)	0,5	25	0,5
Köleséri Sámuel	1	50	0,5
Köleséri András	1	50	0,5
Köleséri Bálint (meghalt)	0,5	25	0,5
Köleséri János	1	50	0,5
Bonczos Mihály	2	100	1,5
Fejér János	0,5	25	0,5

2. táblázat. Családfők Toldon az 1786-os összeírás adatai alapján

A leányegyházközség öngazgatásának egyik fontos tisztviselője volt az egyházfi; az első, névről ismert toldi egyházfit, Német Bálintot 1785-ben eskette meg tisztségére Dobrai Mihály berekböszörményi lelkész. Őt követte 1786 szeptemberében Köleséri Sámuel, majd 1787. szeptember 7-én Németh Mihály tette le az egyházfi tisztségére szóló esküt.⁴⁷

⁴⁷ MNL. OL X 3600 A2448 1. k. p. 6.

Az önállóvá váló egyházközség

Német Mihály egyházi nem csak mint tisztségviselő, hanem mint adományozó is jelentős szerepet töltött be a toldi református egyházközség életében. 1789 szeptemberében az anyakönyv tanúsága szerint „szállás helyet adott a Toldi ekleziának” – azaz feltehetően telket adományozott templom és parókia építésére.⁴⁸ Az 1780-as évtized elején elinduló folyamatok (anyakönyvezés megindulása, tanító érkezése a faluba, a leányegyházközség hivatalviselőinek – kurátor és egyházi – megválasztása) betetőzésének tekinthető ez az 1789-es adományozás, melyet 1790. február 10-én követett egy újabb lépés, ekkor a toldi leányegyházközség a Hencidán székelő *dislocatoria sedestől*⁴⁹ lelkész kihelyezését kérte.⁵⁰ Ekkor azonban még az egyházigazgatás visszautasította a kérést, azzal az utasítással, hogy javítsanak a leendő lelkész fizetésén, és jelentkezzenek újra.⁵¹ Feltehetően ez megtörtént, hiszen 1791-ben már beiktatták a település első lelkészét, Szentiványi Istvánt.⁵² 1791-ben tehát Told különvált Berekböszörménytől, a korábbi filia önálló egyházközséggé vált, melynek immár lelkésze és tanítója is volt. Szentiványi István 1793-ig szolgált a településen, ekkor Debreczeni István váltotta, mellette 1794-től új tanító is került a faluba a sárándi kisnemesi családból származó Szegedi Miklós személyében.⁵³ Az évtized második felében a már említett idősebb Német Mihály egy „arany füstös virágú” poharat ajándékozott az úrasztalára, fia, ifjabb Német Mihály pedig „3 fél ittzés kantsót” vett az egyházközség számára.

A korszakból ismerjük a gondnokok és egyháziak névsorát, szerepük elkülönítését a Szegedi Miklós tanító által 1801-ben lejegyzett esküformák segítik.⁵⁴ Az egyházgondnok feladata az egyházközség pénzbeli és természetbeni javainak kezelése volt, ezt bizonyítják a hozzájuk kötődő számadások is. Szintén a kurátor kötelessége volt a fiú- és leányiskolák látogatása és ellenőrzése; a két iskolatípus

⁴⁸ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 3.

⁴⁹ Egyházi gyűlés, ahol a lelkészek szolgálati helyéről döntenek

⁵⁰ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 6.

⁵¹ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 6.

⁵² A lelkészek névsorát, szolgálati idejét ld. MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 6.

⁵³ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 5.

⁵⁴ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 4.

említése azt jelezheti, hogy a korábbi koedukált oktatást a lakosság szám növekedésével felváltotta a külön fiú- és leányiskola intézménye. Az egyházgondnoki tisztséget egyaránt betölthették nemesek és adózók is; 1794-ben például „*Joannes Köleséri adjuratus est pro Curatore contribuens*”;⁵⁵ 1796-ban pedig „*Stephanus Puskár pro curatore Ecclae adjuratus est nobilis*.”⁵⁶

Az egyházfi – latinul aedilis – feladata a templom és a parókia felügyelete volt; ha szükségét látta, az elvégzendő javításokról, munkákról jelentést tett az egyházköztség vezetőjének. Teendői közé tartozott továbbá a tanító fizetségéül szolgáló termények minőségének ellenőrzése és a tanítói bér kifizetése. Az egyházfi pozíciójának megléte egészen a reformáció koráig nyúlik vissza, a Tiszán inneni egyházvidékben Pocsainé Eperjesi Eszter kutatásai szerint már a 17. század elején alkalmazták, és a toldival megegyező funkciók ellátására kértek fel egyházfinak közmegebecsülésnek örvendő egyháztagokat.⁵⁷

Az egyházfiak és egyházgondnokok névanyagának vizsgálatakor egyaránt találkozhatunk nemesi és jobbágyi származásúakkal. Ha a curatorok és aedilisek tisztségviselésének évét és a névanyagot összehasonlítjuk, tendenciaszerűen azt láthatjuk, hogy amikor nemesi származású egyházgondnokot választanak, az egyházfi nem nemesi eredetű családból kerül ki, amikor viszont a curator nem nemes, az aedilis nemesi származású (3. és 4. táblázat).

⁵⁵ Adózó Köleséri János egyházgondnoki esküt tett.

⁵⁶ Nemes Puskár Istvánt eskettették egyházgondnokságra.

⁵⁷ Pocsainé 2007. 34–35.

<i>Név</i>	<i>Társadalmi helyzet</i>	<i>Hivatalviselés kezdete</i>
Német Bálint	adózó	1785 (?)
Köleséri Sámuel	adózó	1786. 09. 22.
Német Mihály	adózó	1787. 09. 17.
Köleséri Sámuel	adózó	1788. 03.
K. Puskár István	nemes	1793. 04. 28.
K. Puskár István	nemes	1794. 05.
Német János	adózó	1796. 05. 22.
Köleséri András	adózó	1797. 05. 26.
Bonczos István	nemes	1798. 04. 14.
Horváth István	adózó	1799
Szabó János	adózó	1800

3. táblázat. Egyházfik (acdilisek) Toldon 1785 és 1800 között⁵⁸

<i>Név</i>	<i>Társadalmi helyzet</i>	<i>Hivatalviselés kezdete</i>
Balog István	nemes	1783–1784
Puskár Sámuel	nemes	1787. 09. 17.
Puskár Sámuel	nemes	1789. 03. 25.
Német Bálint	adózó	1793. 04. 28.
Köleséri János	adózó	1794. 05.
Szüts János	adózó	1795
Puskár István	nemes	1796. 05. 22.
Bontzos Pál	adózó	1797
Német Bálint	adózó	1798. 03. 25.
Puskár István	nemes	1799
Nagy László	adózó	1800

4. táblázat. Egyházigazgatók (curatorok) Toldon 1783 és 1800 között⁵⁹

⁵⁸ Adatok forrása: MNL. OL X 3600 A2448 1. k. p. 6–7.

⁵⁹ Adatok forrása: MNL. OL X 3600 A2448 1. k. p. 6–7.

Az eltérő jogi helyzetű családok tagjai által így felosztott egyházi tisztségviselések lehetővé tették, hogy a település két nagy csoportjának tagjai egyenlően képviselhessék érdekeiket az egyházközség igazgatásában.

A dolgozatban vizsgált időszakban az utolsó lelkészváltás 1796-ban volt, ekkor Debreczeni Istvánt Földesi Nagy Pál váltotta, aki 1800-ban a gyülekezet anyagi támogatásával templomépítést kezdeményezett. Az adománygyűjtésbe a település minden református lakója bekapcsolódott, így, ha azt feltételezzük, hogy más felekezeti ember nem élt a településen, a családfők teljes névsorát láthatjuk a 18–19. század fordulójáról (5. táblázat).

A névanyag vizsgálata alapján kiemelkedő az összeírásban első helyen szereplő Balog család tagjainak a szerepe; a kiterjedt nemesi nemzetség tagjai jelentősebb összegekkel járultak hozzá a templomépítéshez. Kisebb létszámban és anyagi erővel, de jelen vannak a Puskár és Bonczos családok is; mindkét nemzetség a vizsgált korszakban több kurátort is adott az egyházközségnek, így 1787-ben és 1789-ben N. Puskár Sámuel, 1796-ban Puskár István, 1797-ben pedig Bonczos Pál viselte az egyházgondnoki tisztséget, 1797-ben pedig Bonczos Mihály az úrasztalra vásárolt egy szőnyeget öt magyar forint értékben.⁶⁰ A nemesség mellett hasonló arányban fordulnak elő a támogatók és tisztségviselők közt nem nemes lakosok is; az adakozók listáját megvizsgálva feltűnő, hogy a három jelentős nemesi nemzetség (Balog, Puskár, Bonczos) mellett a kiváltsággal nem bíró lakosok is a nemességhez hasonló mértékben támogatták a templomépítést, és az egyházközség irányításában is szerepet vállaltak, így 1793-ben Német Bálint, 1794-ben Köleséri János szerepel egyházgondnokként, jóllehet főleg egyházfinak választottak nem nemes embereket, például 1784 körül Német Bálintot, 1786 szeptemberében Köleséri Sámuel, 1787-ben pedig a már említett, az egyházközségnek poharat adományozó Német Mihályt. Összességében a kurátorok és egyházfiak névanyagának és szerepének (tisztségviselés, egyháztámogatás, a templomépítéshez való hozzájárulás, klenódiумok ajándékozása) vizsgálata arra enged következtetni, hogy a nemes és nem nemes lakosok hasonló mértékben vettek részt az egyházközség életében és működésében, bár tendenciaként érzékelhető, hogy a vezető szerepeket általában nemesi származású emberek töltötték be.

⁶⁰ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 6–7.

Családfő neve	Adomány a templomépítés javára (váltóforint, denár)
öreg Balog Pál	4
öreg Balog Gáspár	6
ifj. Balog Gáspár	3
Balog László	4
Balog József	4
Balog István	2
K. Puskár István	1,51
Puskár Mihály	1,51
P. Nagy Mihály és János	2
Németh Bálint és István	2,51
Horváth István	2
P. Nagy Ferenc	1
P. Nagy János	2
T. Nagy Mihály és András	1
Bonczos Pál, István és Miklós	6
öreg Szüts János és ifjabb Szüts János	3
Németh Mihály	3
Németh János	0,51
Köleséri Andrásné	2
Köleséri Mihály	2
Ökrös János	1
Vad István	1
Szabó János	1
I. Nagy András, Pál, József	1,51
I. Nagy László	5
Lázár Mihály	1
Kósa István	5
Köleséri János	1
N. Puskár István	3
Varga Mihály	-

Családfő neve	Adomány a templomépítés javára (váltóforint, denár)
öreg Székely Mihály	–
Molnár János	1
Molnár Mihály	40
Kardosné	12,52
Földesi Nagy Pál préd.	7
P. Nagy Mihály főbíró	3,12

5. táblázat. A templomépítésre adakozó családfők és adományuk összege⁶¹

Kitekintés

Dolgozatomban a toldi református egyházközség 18. század végi újjáalakulásának fontosabb állomásait mutattam be az anyakönyv feljegyzéseinek segítségével, kitérve azokra a birtoklástörténeti előzményekre, melyek segítségével jobban megérthető a település története. A kutatás során feltárt események a későbbiekben új források bevonásával részletesebben megismerhetőek lehetnek, ami a lezajlott folyamatok jobb megértését is eredményezheti, ezáltal elősegítve Told 18–19. századi társadalmának megismerését. A bevezetőben említett, Varga Gyula által megfogalmazott nemesi település mivolta azonban több megválaszolásra váró kérdést vet fel. Már az egyházközség igazgatása kapcsán is felmerült a nemesek és nem nemesek tisztségviselésének kérdése: ugyanez a kérdéskör a világi igazgatás esetében is releváns, hiszen a település nemesi közösségét egy ideig a berek-böszörményi, majd az önálló toldi Hadnagyi Szék vezette, a nemtelen lakosság pedig bírót választott. A két közösség öngazgatásának konfliktusai azonban a 18. század végétől kezdve évtizedeken át tartottak, és az 1838-as, bíróválasztással kapcsolatos perben csúcspontot értek el.⁶² A tisztségviselők megválasztásának módja, szerepük tisztázása, illetve a tisztséget vállaló családok kapcsolatrendszerének toldi esetpéldáinak feltárása a jövő feladata, melyhez egyaránt forrásul szolgálhat

⁶¹ MNL OL X 3600 A2448 1. k. p. 33.

⁶² MNL HBVL IV.1.b 1033 d. 1838. A toldi nemes és nemtelen lakosok pere bíróválasztás ügyében.

az 1810-től fennmaradt közbirtokossági és képviselő-testületi jegyzőkönyv,⁶³ illetve az 1842-től fennmaradt presbiteri jegyzőkönyv.⁶⁴ Szintén a nemesi családok jelenlétéhez kapcsolódik a házassági kapcsolatrendszerek vizsgálatának lehetősége. A helyi nemesi családok – a Balog, a Puskár, a Bonczos nemzetségek tagjai, illetve a később beköltöző családok, így az Almássyak, Csapók, Dancsházyak – jóval szélesebb házassági kapcsolatrendszert alakítottak ki, mint a környező települések paraszti lakossága. Ez a széles körű kapcsolatrendszer hatással volt a település gazdálkodására, népi kultúrájára is,⁶⁵ így a későbbiekben szintén fontos vizsgálati irányt jelenthet a nemesi családok mindennapi életének, gazdálkodásának, paraszti társadalomra gyakorolt hatásának vizsgálata.

⁶³ MNL HBVL V.676.a 1. k.

⁶⁴ TtREL I.424.b 1. k.

⁶⁵ O'sváth 1996. 342.

Források és irodalom

Kézírtos források

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára, Debrecen (MNL HBVL)

IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok

1.b Bihar Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai (1622–1871)

Közgyűlési iratok (Acta generalium congregationum) (1622–1848)

6.d Bihar Vármegye Törvényszékének iratai (1699–1865)

Polgári perek (1702–1865)

V. Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek

676.a Told kisközség (Mezőpeterd körjegyzőség) iratai (1810–1950)

Feudális kori iratok (1810–1918)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

E Magyar Kamara archívuma

156.a Urbaria et conscriptiones (1527–1864)

Regestata

X Másolatok gyűjteménye

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen (TtREL)

I. A Tiszántúli Református Egyházkerület iratai

424.b Toldi egyházközség iratai (1782–1971) Jegyzőkönyvek

Szakirodalom

Danyi – Dávid 1960.

Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Szerk. Danyi Dezső – Dávid Zoltán. Bp., 1960.

Dám 1975.

Dám László: A Nagy-Sárrét népi építészet. Debrecen, 1975.

Fóris – Kertész 1938.

Fóris Anna – Kertész János: Bihar vármegye községei. In: Bihar vármegye. Szerk. Nadányi Zoltán. Bp., 1938. 468–519. (Magyar városok és vármegyék monográfiája 25.)

Jakó 1940.

Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp., 1940.

Módy – Nyakas – Rácz 2000.

Módy György – Nyakas Miklós – Rácz Zoltán: A megye településeinek története és épített emlékei. In: Hajdú-Bihar évszázadai. Szerk. Angyal László András. Debrecen, 2000. 199–472.

Módy 2006.

Módy György: A helytörténetírás hitelességéért II. In: Historia et Ars. Módy György válogatott tanulmányai. Szerk. Vajda Mária. Debrecen, 2006. 585–598. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 59.)

Nyakas 2005.

Nyakas Miklós: A bihari kishajdú városok története. Debrecen, 2005. (Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója 5.)

O'sváth 1996.

O'sváth Pál: Bihar vármegye Sárréti járása leírása. Debrecen, 1996.

Pocsainé 2007.

Pocsainé Eperjesi Eszter: Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vonatkozásai. 16–17. század. Tiszán inneni egyházvidék. Sárospatak, 2007.

Reiszig 1901.

Reiszig Ede: Bihar vármegye története. In: Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk. Borovszky Samu. Bp., 1901. 455–582. (Magyarország vármegyéi és városai)

Ugrai 2022.

Ugrai János: Protestáns lelkészek, tanárok, tanítók. A különválás strukturális feltételeinek körvonalazódása 19. század első felében. *Aetas*, 37. (2022) 1. 5–20.

Vadász 2021.

Vadász Márton: Együttélés és konfliktusok egy kismemesi faluban: Váncsod társadalma a 18–19. században. In: *Juvenilia IX. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*. Szerk. Dobi Edit. Debrecen, 2021. 371–389.

Vadász 2023.

Vadász Márton: A templomi ülésrend, mint a lokális társadalom leképeződése három bihari falu vizsgálata alapján. In: „A mi tendenciáink...” Szakkollégiumi tanulmányok 9. Főszerk. Kovács Réka. Debrecen, 2023. 221–235.

Varga 1979.

Varga Gyula: A bihari síkság népi építkezése. In: *Hajdú-Bihar népi építészet*. Szerk. Szöllősi Gyula. Debrecen, 1979. 191–233.

Vende 1901.

Vende Aladár: Bihar vármegye községei. In: *Bihar vármegye és Nagyvárad*. Szerk. Borovszky Samu. Bp., 1901. 36–166. (Magyarország vármegyéi és városai)

Sajtóforrások

Hajdú-bihari Napló

Internetes hivatkozások

I. Katonai Felmérés.

<https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/>

(Utolsó letöltés: 2025. november 22.)

Márton Vadász

The re-establishment of the Reformed parish of Told at the end of the 18th century

This study examines the history of the Reformed parish of the village of Told at the end of the 18th century, drawing on archival sources such as birth registers, legal records, censuses, and maps. After outlining the historical background, the study analyses the process through which the Reformed parish of Told, initially functioning as a filial parish of Berekböszörmény, became independent by the early 1790s, gradually establishing the institutions and offices required for the administration of a parish centre. The study also presents the roles, origins, and functions of church officials, such as the churchwarden and sexton, within the local community between 1782 and 1800.